

LIBRIS

We know
books

Antoaneta Olteanu

RUSIA IMPERIALĂ

O istorie culturală a secolului al XIX-lea

ediția a II-a, revăzută și adăugită

CETATEA DE SCAUN
EDITURA

Cuprins

PREAMBUL.....	13
RUSIA ÎMPĂRAȚILOR.....	23
1. Caracterizarea perioadei. Împărații ruși și reformele lor	23
1.1. Alexandru I (1801-1825)	23
1.2. Nicolae I (1825-1855).....	27
1.3. Alexandru al II-lea (1855-1881)	31
1.4. Alexandru al III-lea (1881-1894).....	36
1.5. Nicolae al II-lea (1894-1917)	38
2. FAMILIA IMPERIALĂ	40
2.1. Moștenitorul tronului	40
2.2. Familia imperială	40
2.3. Palatele	43
2.3.1. Peterhof.....	44
2.3.2. Palatul Ecaterinei.....	46
2.3.3. Marele Palat al Kremlinului	49
2.3.4. Palatul Țarițino.....	51
2.3.5. Palatul Taurida.....	52
2.3.6. Palatul de Iarnă.....	54
3. CEREMONIILE DE LA CURTE	58
3.1. Ceremoniile de încoronare	58
3.2. Ceremoniile de înmormântare	60
3.3. Balurile.....	62
3.3.1. Balurile de la Curte.....	66
3.3.2. Balurile mascate.....	73
3.4. Alte ceremonii de la Curte	77
3.4.1. Paștele	77
3.4.1.2. Fabergé.....	78
3.4.2. Sărbătoarea Anului Nou.....	79
3.4.3. Pomul de iarnă.....	81
3.5. Viața de zi cu zi a suveranului	86
RUSIA NOBILIARĂ	91
1. NOBILIMEA RUSĂ – SCURTĂ PREZENTARE.....	91

1.1. De la boieri la nobili.....	91
1.2. Nobilime ereditară – nobilime dobândită	94
1.3. Elementul francez în societatea nobiliară	96
2. MAREA NOBILIME. NOBILII LA ORAȘ.....	102
2.1. Arhitectura și interioarele palatelor și conacelor	102
2.2. Viața de zi cu zi la oraș.....	113
2.3. Mesele în familie.....	121
2.4. Reforma vestimentară în Rusia	123
2.5. Distracții urbane.....	128
2.5.1. Zilele de primire, aniversări.....	128
2.5.2. Saloane	134
2.5.3. Cluburile.....	137
2.5.4. Consumul de tutun	140
2.5.5. Promenada urbană	142
2.5.6. Promenada pe apă.....	147
2.5.7. Patinatul	149
2.5.8. Ieșirea la iarbă verde	151
2.5.9. Scurt istoric al teatrului rus.....	152
2.5.9.1. Teatrele private	162
2.5.9.2. Baletul	164
2.5.9.2.1. Noul balet	167
2.5.9.3. Concertele.....	175
2.5.9.3.1. Concertele din gări.....	177
2.5.9.4. Bâlcuirile	178
2.6. Transportul urban și interurban	185
2.6.1. Stațiile de poștă.....	185
2.6.2. Poșta	190
2.6.3. Hanurile	191
2.6.7. Călea ferată	196
2.6.7.1. Trenul imperial	201
2.6.8. Transportul urban în capitală	202
2.6.8.1. Birjarii	203
2.6.8.2. Tramvaiele cu cai	206
2.7. La moșie în vacanță	209
2.7.1. Casele de vacanță	210
3. MICA NOBILIME. NOBILII DIN PROVINCIE	223

3.1. Viața de zi cu zi la moșie.....	225
3.2. Adunările Nobilimii.....	232
4. BALURILE NOBILIARE.....	234
4.1. Căsătorii din iubire sau din interes?.....	241
ADMINISTRAȚIA ÎN RUSIA IMPERIALĂ.....	249
1. ADMINISTRAȚIA.....	249
1.1. Administrația de stat.....	249
1.2. Administrația gubernială.....	250
1.2.1. Portret de guvernator.....	252
1.3. Administrația locală.....	255
1.3.1. Zemstva.....	257
2. POLIȚIA.....	262
2.1. Jandarmeria ca organ al poliției secrete (politice).....	265
3. JUSTIȚIA.....	271
3.1. Tribunalele de pace.....	272
3.2. Tribunalele ordinare.....	273
3.3. Senatul.....	275
3.4. Pedepse, sancțiuni.....	275
4. FUNCȚIONARII IMPERIALI.....	277
4.1. Tabelul Rangurilor.....	277
4.2. Ascensiunea nobiliară.....	288
4.3. Funcționarii civili.....	292
ARMATA.....	301
1. RĂZBOAIELE DIN SECOLUL AL XIX-LEA.....	301
1.1. Războiul antinapoleonian din 1812.....	301
1.2. 1853-1855 Războiul Crimeei.....	305
1.3. Din nou „Chestiunea orientală”: 1877-1878.....	307
2. Reformarea armatei imperiale.....	308
2.1. Paradele: între exercițiu și spectacol.....	312
2.2. Ierarhia militară și uniforme.....	317
2.3. Trupele de elită.....	320
2.3.1. Regimentele de gardă.....	320
2.3.2. Cazacii.....	322
2.4. Soldații.....	323
2.5. Școlile de ofițeri.....	325
2.5.1. Școlile de Paji.....	325

2.5.2. Școlile de Echitație	327
2.5.3. Școlile de Cadetți	328
2.6. Ofițerii.....	332
2.6.1. Din viața de ofițer. Duelurile	339
2.6.1.1. Dueluri cu scriitori	343
2.6.2. Jocul de cărți	344
2.6.3. Și ei au fost militari.....	347
ÎNVĂȚĂMÂNTUL	351
1. Învățământul de stat. Reformele în educație	352
2. Învățământul privat	352
2.1. Guvernante, guvernanți	354
2.2. Pensioane private.....	357
3. Școlile primare de stat	359
4. Cadrele didactice specializate.....	363
5. Gimnaziile	366
6. Alternative.....	371
7. Școlile de fete	371
8. Cursuri superioare pentru fete	378
9. Învățământul universitar	381
10. Și ei au fost elevi.....	390
11. Și ei au fost profesori.....	392
ORAȘELE.....	395
1. Evoluția orașelor în Rusia	395
2. Capitalele	398
2.1. Moscova	399
2.1.1. Viața orașului	402
2.1.2. Centrul Rusiei.....	406
2.2. Sankt-Petersburg	410
2.2.1. Mitul pozitiv al orașului.....	421
2.2.2. Mitul negativ.....	423
2.2.3. Moscova sau Petersburg?	433
3. Centrele guberniale	436
3.1. Odessa	437
3.1.1. Orașul.....	446
3.1.2. Și, evident, pogromurile.....	458
3.1.3. Pușkin și Odessa	459

4. Și restul lumii	466
NEGUSTORII	477
1. Statutul negustorilor	478
1.1. Credincioșii de rit vechi – negustori	482
1.2. Viața de zi cu zi a unui negustor	484
2. Comerțul în Rusia	490
2.1. Negustorii ambulanți	490
2.2. Târgurile	492
2.3. Piețele	495
2.4. Magazinele	499
3. De la vodcă la ceai	513
3.1. Vodca în Rusia	513
3.2. Consumul de vodcă în Rusia și reformele	514
3.2.1. Cărciumile	525
3.2.2. Restaurantele	533
3.2.3. Traktirurile de lux	544
3.2.4. Chelnerii	546
3.3. Localuri mai dulci	549
3.3.1. Cafenelele	549
3.3.2. Cofetăriile	552
3.4. Ceaiul <i>à la russe</i>	554
3.4.1. Originea ceaiului	554
3.4.2. Ceaiul în Rusia	555
3.4.3. Comerțul cu ceai	556
3.4.4. Ceainăriile	558
3.4.5. Ceremonia ceaiului la ruși	561
3.4.6. Ceaiul la micul dejun	563
3.4.7. Samovarele	564
EVREII ÎN RUSIA	571
1. Prigoana europeană	571
2. Mai aproape, Polonia	574
3. Evreii în Rusia	580
3.1. Forme de organizare	580
3.2. Condiții de trai	582
3.3. Tradiții și obiceiuri specifice	585
3.4. Ocupații	590

3.5. Valuri ale migrației evreiești în Rusia	592
3.6. Evreii în Rusia veche	593
3.7. Și în vremurile moderne.....	595
3.8. Zona de Locuire permanentă a evreilor (<i>Certa postoiannoï evreiskoi osedlosti</i>)	597
3.9. Pogromurile	612
3.9.1. Pogromul de la Chișinău, aprilie 1903	614
3.9.2. Cum se pregătește un pogrom.....	615
ȚĂRANII.....	623
1. Satele	623
2. Autogovernarea: mirul	624
3. Familia țărănească	626
4. Casele.....	627
4.1. Interioarele	629
5. Vestimentația țăranilor	634
6. Alimentația	639
6.1. Feluri de mâncare specifice	642
6.2. Băuturile.....	643
7. Arta decorativă.....	644
7.1. Miniaturile lăcuite.....	645
7.1.1. Hohlomá	645
7.1.2. Fedóskino.....	647
7.1.3. Mstióra	648
7.1.4. Páleh.....	648
7.2. Jucăriile populare.....	649
7.2.1. Matrioșka	649
7.2.2. Jucăriile de la Bogoródscoe.....	650
7.2.3. Jucăriile de la Dîmkovo	651
8. Iobăgia	652
8.1. Țăranii statului	654
8.2. Țăranii moșierilor.....	655
8.3. Taxe și biruri	658
8.4. Alte ocupații	661
8.5. Răscoalele.....	663
8.5.1. 1773-1775 Răscoala lui Pugaciov.....	663
8.5.2. Revoltele din 1812.....	664

8.6. Abolirea iobăgiei	666
9. Țăranii la oraș	673
9.2. Industria în Rusia	675
9.2.1. Industria textilă.....	677
9.2.2. Industria metalurgică.....	678
9.2.3. Industrii mixte	679
9.2.4. Muncitorii	679
9.3. Azilurile de noapte	685
9.4. Prostituția	692
INTELLIGHENȚIA.....	697
1. Ce este intelligenția?.....	697
2. Cercuri și societăți secrete	701
2.1. Societățile secrete.....	701
2.2. Decembriștii.....	702
2.3. Cercurile postdecembriste	705
3. Afirmarea identității naționale. Ideea rusă	708
3.1. Occidentalistii.....	708
3.2. Slavofilii	710
3.3. Panslavismul.....	714
3.4. Apropierea de popor.....	719
3.4.1. Narodnicii	719
3.4.1.1. Narodnicii radicali	724
3.4.2. Pocivenniki.....	727
3.4.3. Socialiștii: „Impulsul de a distruge este un impuls creator!”	729
3.5. Mișcările radicale. Anarhiștii	733
BIBLIOGRAFIE GENERALĂ	741
TABEL CRONOLOGIC AL EVENIMENTELOR DIN RUSIA SECOLULUI AL XIX-LEA	755
Indice de nume	783

PREAMBUL

A culture is made up not simply of works of art, or literary discourses, but of unwritten codes, signs and symbols, rituals and gestures, and common attitudes that fix the public meaning of these works and organized the inner life of a society.

Orlando Figes¹

După curba ascendentă pe care a reprezentat-o tumultuosul secol al XVIII-lea, iluminist, reformator, dar și foarte controversat, secolul al XIX-lea cuprinde, la rândul lui, numeroase momente foarte importante care au conturat, în cele din urmă, imaginea cunoscută a ceea ce înseamnă popor, cultură și civilizație rusă.

Începând cu reformele liberale ale Ecaterinei a II-a, care au dus mai departe, la un nivel și mai înalt, reformele lui Petru cel Mare, secolul al XIX-lea a fost caracterizat de numeroase cutremure care i-au reșezat temeliiile: reforma administrativă a lui Alexandru I, proiectele republicane ale decembriștilor, marea reformă țărănească din 1861, dezvoltarea mișcării revoluționare și anarhiste sunt numai câteva dintre jaloanele principale ale acestui secol important din istoria Rusiei.

Procesele de modernizare inițiate de Petru cel Mare, care au dat tonul Iluminismului rus, au scuturat din temelii vechea civilizație rusă medievală a cărei direcție a fost schimbată forțat spre Occident, spre modernizare, spre europenizare. Am putea spune că toate întrebările pentru care s-a încercat găsirea de răspunsuri și soluții în secolul al XIX-lea aici își aveau punctul de plecare. Am mai putea spune, de asemenea, că procesul reformelor lui Petru a durat, în fapt, circa două secole, din moment ce unele dintre ele au fost finalizate tocmai în secolul pe care îl analizăm în cele ce urmează. Dacă se spunea, despre Petru cel Mare, că a deschis „fereastra spre Europa” pe care supușii săi au început să privească mai întâi speriați și curioși, acum fereastra aceasta era calea de pătrundere, aproape exclusivă, a tot ce a constituit Rusia imperială: de la curenți de gândire la un spirit practic care și-a dovedit, uneori, chiar un puternic caracter distructiv (vorbim de nihilism și anarhism) la fastul de paradă al Curții și armatei la veșmintele și ocupațiile rușilor de la oraș, totul

¹ *Natasha's Dance. A Cultural History of Russia*, New York, 2002, p.XXXIII.

a pătruns în noua Rusie, dându-i acea înfățișare „europeană” așa de dorită și de reformatorii ruși, dar și de europenii de tot felul.

Cine examinează în detaliu Rusia nu are cum să nu observe această polaritate imagologică: Imperiul Rus este și Europa, dar mai ales este Asia, un amestec de bizantinism, orientalism tătar și un pospai de civilizație europeană, straturi care se văd în mod distinct. În fapt, Rusia este și una și alta, dar amestecul este mult mai fin, trăsăturile nu sunt atât de evidente. În fond, niciun popor european nu este atât de „pur” pe cât îl subliniază imaginile despre sine. Îl vom cita mai jos pe Orlando Figes care sintetizează foarte bine aceste „polarități” pe care spiritul rus le are în fața occidentalilor:

In the Western imagination these cultural forme have all too often been perceived as an image first exported by the Ballets Russes, with their own exoticized version of Natasha's dance, and then shaped by the foreign writers such as Rilke, Thomas Mann and Virginia Woolf, who held up Dostoevsky as the greatest novelist and peddled their own version of the 'Russian soul'. If there is one myth which need to be dispelled, it is the view of Russia as exotic and elsewhere. Russians have long complained that the Western public does not understand their culture, the Westerners see Russia from afar and do not want to know its inner subtleties, as they do with the culture of their own domain. Though based partly on resentment and wounded national pride, the complaint is not unjustified. We are inclined to consign Russia's artists, writers and composers to the cultural ghetto of a 'national school' and to judge them, not as individuals, but by how far they conform to this stereotype. We expect the Russians to be 'Russian' – their art easily distinguished by its use of folk motifs, by onion domes, the sound of the bells, and full of 'Russian soul' (...).

The great cultural figures of Russian tradition (Karamzin, Pushkin, Glinka, Gogol, Tolstoy, Turgenev, Dostoevsky, Chekhov, Repin, Tchaikovsky and Rimsky-Korsakov, Diaghilev, Stravinsky, Prokofiev, Shostakovich, Chagall and Kandinsky, Mandelstam, Akhmatova, Nabokov, Pasternak, Meyerhold and Eisenstein) were not simply 'Russians', they were Europeans too, and the two identities were intertwined and mutually dependent in a variety of ways¹.

Nu vom pune accent numai pe caracterul lor controversat – orice proces reformator își are criticii și contestatarii vehemenți –, ci și pe locul comun pe care îl constituie, în cadrul culturii ruse, aceste probleme și mai ales soluțiile lor. Vom vedea care au fost progresele efective, care au fost măsurile adoptate și mai ales în ce măsură aceste reforme au adus un rezultat (cât de cât) așteptat sau au continuat să dea bătăi de cap în continuare.

În volumul de față ne propunem să aducem în discuție câteva aspecte importante ale societății ruse din secolul al XIX-lea. Nu ne-am propus să facem o radiografie completă a ce înseamnă Rusia acestei perioade, mai ales că sunt

¹ Figes, *op.cit.*, pp.XXXI-XXXII.

câteva domenii în care istoriografia a scris destule pagini (este vorba, în primul rând, de politica externă a Rusiei, care făcut-o, în mai multe momente, să capete imaginea de „Jandarm al Europei”, cum au numit-o cu plăcere ceilalți jandarmi europeni cu o influență și mai mare; de asemenea, nu am scris despre artă, în mod deosebit, întrucât mulți dintre pictorii compozitorii sau sculptorii care au activat în această perioadă sunt foarte bine cunoscuți; facem mereu referire la literatură, dar nu vom discuta în mod special situația literaturii din această perioadă). Am fost interesați de o radiografiere a societății ruse, din Rusia cu adevărat imperială. Evident, perioada imperială rusă a început cu mult înaintea acestui secol al XIX-lea; putem discuta astfel atât de un fast de paradă, atât de evident în structura de suprafață a fenomenelor descrise, dar și de o realitate extrem de cenușie pentru cea mai mare parte a populație. Acum, în această perioadă, caracterul imperial, atât de caracteristic Rusiei, este cel mai bine conturat, devenind un fel de marcă înregistrată. Am dorit să aruncăm, pe cât posibil, atât cât ne-au permis sursele, istorice sau literare, o privire în cât mai multe din locurile care alcătuiesc Rusia. Discutăm și de stereotipuri, evident: sunt multe elemente pozitive și negative care ni se dau de-a gata, cu care putem sau nu să fim de acord. Poate după analiza de mai jos putem fi mai siguri de unele dintre aceste aspecte.

Așa cum am încercat să formulăm în subtitlul cărții de față, nota dominantă din Rusia imperială o prezintă contrastul: există o Rusie a fastului, a pompei extraordinare, al cărei ton era dat, de obicei, la Curte: ceremoniile oficiale sau semif oficiale de curte, viața cotidiană, paradele fastuoase care au făcut din armată mai degrabă o trupă de balerini arătoși decât niște specialiști de încredere, apoi luxul și fastul copiat și transpus în viață de aristocrații de rang inferior, funcționarii de rang superior care nu trăiau decât pentru această ieșire în public, pentru afirmarea în societate, pentru epatare... Dar Rusia mai înseamnă multe: există o Rusie a țăranilor, în cea mai mare parte legați de glie, fie că aparțineau statului sau latifundiarilor (există, este adevărat, și o categorie de țărani liberi, dar, ca și orășenii, nu aveau drepturi mai deloc); există o Rusie a orășenilor extrem de modești care încearcă, pe cât posibil, să copieze, prin întreprinderi, veșminte și distracții, ce se întâmpla la nivelul superior. Orășenii nu au putut să formeze o adevărată categorie de mijloc, întrucât nobilii s-au luptat mereu pentru privilegiile lor, au militat pentru reconfirmarea lor, iar împărații, conștienți de puterea deosebită pe care o aveau nobilii din anturaj, nu au avut mai deloc curajul de a regla situația. Orășenii, în cea mai mare parte, proletari urbani, aveau condiții mizere de trai: o categorie amestecată, în care intrau țărani liberi, târgoveți, muncitori, soldați lăsați la vatră, studenți săraci, cerșetori, hoți ș.a.m.d. Aceasta era imaginea dominantă a autenticului oraș rus, dar puține pagini, în acest secol, o descriu așa cum se cuvine. N.V. Gogol și mai ales F.M. Dostoievski au lăsat pagini memorabile despre așa-numitele „subterane” la vedere din capitala Nordului. Am alocat pagini importante și

afirmării negustorilor în Rusia, care au dus, treptat, la viitoarea industrie autentică al cărei *boom* a izbucnit abia în primul deceniu al secolului al XX-lea.

Capitole distincte sunt consacrate sistemului de învățământ din Rusia, studenților și universităților, în special, *intelligenției*. Libertatea cuvântului, adusă de accesul la știința de carte, generat de reformele lui Petru, a avut, în Rusia cu deosebire, mai ales o dată cu instituirea destul de timpurie a cenzurii, o participare masivă la lupta de idei din partea intelectualității și/sau a oricărui cunoscător de carte. De aici polemicele acute care au ținut prima pagină a revistelor culturale (cele mai multe având, din acest motiv, o viață extrem de scurtă), în care, nu o dată, s-au implicat inclusiv reprezentanți ai Curții (Ecaterina a II-a este un strălucit exemplu), scriitori, care au dat astfel tonul realizării unei literaturi naționale, patriotice, morale, în care scriitorul, un adevărat formator de opinie, un adevărat Cetățean, se considera dator să se implice, să explice, prin cărțile sale, maselor, care sunt problemele și mai ales care sunt căile de urmat. Și, prin mișcarea narodnicilor, chiar a mers în mijlocul poporului, pentru a pune umărul la schimbarea modului și a condițiilor de viață în care locuiau oamenii de rând.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, opoziția deja afirmată dintre forțele conservatoare și democratice din cultura rusă a căpătat forma unei opoziții deschise dintre cultura nobiliară și cea a raznocinților. Apariția în viața socială a culturii democratice a intelectualității raznocinițe, provenite din diferite clase ale societății ruse (nobili, cler, funcționari, burghezie, mai târziu chiar țărani liberi), a dus la o schimbare semnificativă a priorităților din interiorul culturii ruse. Intelligenția rusă era, așa cum afirma N.A. Berdiaev, un grup ideologic unit printr-o serie de idei preponderent cu caracter social, fără să fie vorba de o grupare pe baze sociale, economice sau profesionale. Pe acest fundament teoretic, ideatic, se dezvoltă în cultura rusă a acestui secol o serie de concepte caracteristice: „pripeală ideologică”, „dogmatism extrem”, *bespocivennost'* (ruptura de modul de viață autentic și de tradiții), „idealism social”, radicalism politic, manifestat și prin prezența masivă a politicului în filosofie și literatură. Toate acestea au dus la o reevaluare a rolului culturii în general, a literaturii și artei în special în secolul al XIX-lea. Semnificative sunt, în acest sens, cuvintele lui A.I. Herzen: „Pentru poporul care este lipsit de libertate socială, literatura este singura tribună de la care își poate face cunoscut strigătul de indignare și vocea conștiinței”. Într-adevăr, în Rusia literatura și critica literară vor căpăta, în acest secol, un rol extraordinar de important, lucru care nu se va regăsi în alte țări europene ale vremii.

Se observă, de asemenea, în acest secol, o polarizare accentuată a tuturor categoriilor culturale. Vom vorbi astfel de idealism, materialism, artă pentru artă, total nepolitizată, un cult demonstrativ al utilitarismului, manifestat și printr-un accent foarte mare pus pe științele naturii, biologie și medicină, un rol foarte mare al științelor umaniste, respectul față de tradiție și autoritate,

nihilism de orice fel (politic, juridic, filosofic, estetic ș.a.m.d.). Cu deosebire în anii '60-'70 se manifestă o contrapondere la cultura oficială, și anume o cultură a opoziției, manifestată printr-un accent extraordinar pus pe idei revoluționare, materialism și ateism, tributare nihilismului și extremismului.

La nivelul curentelor de gândire, secolul al XIX-lea a fost unul eterogen: dacă, la început, dominante erau curentele tradiționale, conservatoare sau chiar reacționare, treptat observăm o consolidare a liberalismului, la care se adaugă chiar o trecere la stânga, o dată cu popularitatea deosebită de care au început să se bucure socialiștii și în Rusia (mai ales prin varianta „activă”, anarhistă). Liberalismul rus din a doua jumătate a secolului al XIX-lea se dorește a fi un fel de cale de mijloc între spiritul reacționar și radicalism, care însă nu s-au bucurat de o prea mare popularitate sau, mai bine zis, de succes. Opoziția liberală, caracterizată de elemente revoluționare și democratice, încerca să stea la distanță de gesturile extreme ale nihilistilor și extremiștilor; de asemenea, nu-i agreea pe reacționari, respingând monopolul politic și cultural al statului, călcarea în picioare a libertăților politice și spirituale. Calea de mijloc aleasă de elementele liberale și perpetua pendulare între cele două extreme, prin numeroasele forme pe care liberalismul le cunoștea în Rusia au făcut ca această mișcare să nu aibă viață lungă, discreditându-se în felul acesta și cultura de mijloc care începuse să apară în Rusia abia la finalul secolului al XVIII-lea. Nu întâmplător, în anumite cercuri ale societății ruse liberalismul a început să fie privit cu ironie, un fel de neputință clasică a intelectualității ruse care nu avea curajul să treacă la acțiuni hotărâte și la o revizuire radicală a normelor, valorilor încetățenite, un fel de lașitate politică, în orice caz, demnă de ridiculizare, și nu de aprobare¹.

Secolul al XIX-lea, prin acțiunile aproape ale tuturor împăraților, poate fi considerat un secol al reformelor. Este adevărat, nu trebuie să uităm acest lucru: baza reformelor a fost pusă încă din secolul precedent, prin politicile hotărâte ale lui Petru cel Mare și mai ales ale Ecaterinei a II-a. „Pentru a înțelege ce s-a întâmplat în imperiul țarist de la domnia lui Alexandru al II-lea până la stadiul de decădere la care a ajuns astăzi Rusia, trebuie să ne întoarcem la ce a fost înainte de această perioadă. În istorie nu există faze independente unele de altele, ci continuitate. Fiecare etapă umană este urmarea firească a trecutului și, totodată, o sursă a viitorului”².

Aceste reforme au avut, evident, numeroase efecte, dincolo de cele intenționate, și anume modernizarea structurilor respective și o mai bună actualizare a lor la condițiile din Rusia, dar și o sincronizare cu situația din Europa. Accentul pus pe tradiție, pe identitate, chiar la nivelul politicii de stat, a

¹ I.V. Kondakov, *Kultura Rossii*, Moscova, 2000, p.205.

² Baron Nikolai Vranghel, *Memorii. 1847-1920*, traducere de Mihaela Cernăuți, Iași, Ed. Fides, 2001, p.69.